

Історія

УДК 303.446.4+94(477)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20606818>**Становлення основних форм студій пам'яті в світовій та українській гуманітарній науці: теорія та історіографія питання****Іван Васильович Ковальчук,**

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Житомирського державного університету імені Івана Франка,
Житомир, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-2726-2866>

Прийнято: 18.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

Анотація. У статті проаналізовано становлення ряду ключових понять окремого напрямку гуманітарних досліджень – *memory studies*, а саме колективна пам'ять, культурна та історична пам'ять й історична свідомість. Основна увага приділена розгляду формування вказаних понять, їх первинному змісту та подальшій змістовій еволюції. З огляду на особливості наукового підходу вітчизняної історіографії було висвітлено погляди провідних українських науковців на вказану проблематику.

Визначено, що фактичним родоначальником і засновником пам'яттєвих студій вважають французького філософа та соціолога Моріса Альбвакса, який сформулював теорію колективної пам'яті ще напередодні Другої світової війни. Свого роду «бум» тематики *memory studies* датується уже 1980-ми – 1990-ми роками, коли свої масштабні роботи опублікували П'єр Нора, Ян Ассман, Ерік Гобсбаум, Маріанна Гіри, Поль Рікер та інші

дослідники. Саме в їхніх працях розроблене теоретичне обґрунтування ключового понятійно-термінологічного апарату цієї тематики.

Вітчизняна історична наука, починаючи з 1990-х років, активно долучилася до осмислення та адаптування у контекст національної тематичної специфіки проблематики пам'яттєвих студій. Серед іншого, українських дослідників зокрема цікавить взаємозв'язок історичної пам'яті та історичної свідомості з питаннями національної ідентифікації та націєтворення.

За результатами дослідження визначено, що ключові питання *memory studies* розглянуті в зарубіжній гуманітарній науці в другій половині ХХ століття. На сьогодні ця проблематика загалом є розробленою і структурованою, тому здійснюються певні уточнення і проміжні узагальнення. В українську гуманітаристику ця тематика ввійшла після проголошення державної незалежності та усунення ідеологічної монополії методології марксизму. Подальше її розроблення дозволить здійснити концептуалізацію і конкретизацію національного аспекту основних форм історичної пам'яті та історичної свідомості.

Ключові слова: Моріс Альбвакс, ідентичність, історична пам'ять, історична свідомість, колективна пам'ять, комунікативна пам'ять, культурна пам'ять, *memory studies*.

The formation of the main forms of historical memory and historical consciousness in the world humanities: theory and historiography of the issue

Ivan Kovalchuk,

Candidate of Historical Sciences (PhD in History),
Associate Professor at the Department of History of Ukraine
Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-2726-2866>

***Abstract.** The article analyzes the formation of a number of key concepts of a separate direction of humanitarian research – memory studies, namely collective memory, cultural and historical memory and historical consciousness. The main attention is paid to the consideration of the formation of the specified concepts, their initial content and further content evolution. Given the peculiarities of the scientific approach of domestic historiography, the views of leading Ukrainian scientists on the specified issues were highlighted.*

It has been determined that the actual ancestor and founder of memory studies is considered to be the French philosopher and sociologist Maurice Albrechts, who formulated the theory of collective memory on the eve of World War II. A kind of «boom» in the subject of memory studies dates back to the 1980s and 1990s, when Pierre Nora, Jan Assman, Eric Hobsbawm, Marianne Hirsch, Paul Ricoeur and other researchers published their large-scale works. It was in their works that the theoretical substantiation of the key conceptual and terminological apparatus of this subject was developed.

Domestic historical science, starting from the 1990s, has been actively involved in understanding and adapting the issues of memory studies to the context of national thematic specificity. Among other things, Ukrainian researchers are

particularly interested in the relationship between historical memory and historical consciousness with issues of national identification and nation-building.

According to the results of the study, it was determined that the key issues of memory studies were considered in foreign humanitarian science in the second half of the twentieth century. Today, this issue is generally developed and structured, therefore, certain clarifications and intermediate generalizations are being made. This topic entered Ukrainian humanitarian studies after the proclamation of state independence and the elimination of the ideological monopoly of the methodology of Marxism. Its further development will allow for the conceptualization and concretization of the national aspect of the main forms of historical memory and historical consciousness.

Keywords: *Maurice Albwax, identity, historical memory, historical consciousness, collective memory, communicative memory, cultural memory, memory studies.*

Постановка проблеми. Дослідження проблематики пам'яті в розумінні наближеному до історичної науки (не психології чи медицини) на сьогодні складає окремий розділ гуманітарного знання, який отримав назву memory studies (студії пам'яті). Вони є міждисциплінарною галуззю, що вивчає, як суспільства конструюють, зберігають та транслюють уявлення про минуле. Основні теорії загалом фокусуються на колективній пам'яті, культурній пам'яті, місцях пам'яті та постпам'яті, досліджуючи взаємодію між історією, ідентичністю та забуттям.

Аналіз досліджень. Огляд досліджень, які висвітлюють пам'яттєві студії у новітній українській історіографії засвідчує наявність кількох взаємопов'язаних підходів, які дозволяють узагальнено осмислювати заявлену тематику.

Найперше, українські дослідники здійснюють аналіз доробку розробників теоретичної основи *memory studies*. У цьому розрізі варто виділити наукову монографію Георгія Касьянова [8], у якій автор відвів вказаному питанню перший розділ. Теоретико-методологічні аспекти студій пам'яті висвітлюються у праці Алли Киридон [9]. Лариса Нагорна присвятила своє дослідження різностороннім аспектам поняття «історична пам'ять» [13].

Грунтовні теоретичні огляди базових для пам'яттєвих студій понять і термінів містять наукові статті Галини Бондар [1], Марини Бугери [2], Світлани Осіпчук [15] і Марини Прокопець [16]. Окремо аналізу сучасного змісту понять «історична пам'ять» та «історична свідомість» присвячені роботи Олександра Удода [19], Сергія Чаплигіна [20], Віталія Масненка [12], Віктора Вашкевича [3] та Анатолія Землянського [7].

Друге, що варто відзначити, це намагання українських дослідників поєднати теоретико-методологічні підходи зарубіжної історичної науки з особливостями вітчизняного історичного процесу. Таким спрямуванням позначені роботи Ярослава Грицака [5], Леоніда Зашкільняка [6], Юрія Шаповала [10], Світлани Сторожук, Ігоря Гояна та Оксани Федик [18].

Загалом, здійснений короткий історіографічний аналіз засвідчив, що тематика студій пам'яті є актуальною для новітньої української історіографії. Це пояснюється дещо запізнілим її «приходом» у вітчизняну історичну науку, через ідеологічну монополію марксизму в радянський період. Також посилює зацікавлення українських дослідників питаннями *memory studies* прагнення знайти відповіді на актуальні запити національного та державного будівництва.

Методологічну основу дослідження склав синтез міждисциплінарного підходу, принципів системності та історизму, що дало змогу описати теоретичний та історіографічний аспект становлення основних форм

історичної пам'яті та історичної свідомості в світовій та українській гуманітарній науці.

Міждисциплінарний підхід дозволив поєднати історичний аналіз із окремими підходами філософії і соціології, що сприяло розгляду пам'яттєвих студій в ширших рамках гуманітаристики загалом.

У ході дослідження використано також загальнонаукові та спеціально-історичні методи. Метод історичного порівняння застосовано під час зіставлення концепцій пам'яттєвих студій різних дослідників і визначення спільного та відмінного в їхніх підходах.

Метою статті є опис теоретичного та історіографічного аспекту становлення основних форми історичної пам'яті та історичної свідомості в світовій та українській гуманітарній науці.

Виклад основного матеріалу. Колективна пам'ять. У 1920–1930-ті рр. філософ, представник Французької соціологічної школи Моріс Альбвакс (Maurice Halbwachs, 1877–1945) визначив соціальну природу пам'яті й запровадив поняття «колективної пам'яті» як соціального конструкту, який відповідні спільноти та групи творять і зберігають із метою тлумачення минулих і сучасних подій. Саме М. Альбвакс вважається основоположником дискурсу «колективної пам'яті» [20].

«Пам'ять стала тим інструментом, за допомогою якого деконструювалися національні історії й водночас конструювалися «пам'яті» регіонів, верств і окремих індивідів», прийшов розквіт мікроісторій та історичного діалогу. За М. Альбваксом – історія монологічна, а колективна пам'ять – багатоголосна. Він ототожнює історичну пам'ять із традицією, наголошуючи, що там, де втрачається традиція, розпочинається історія [18, с. 12].

Варто відзначити, що термін «колективна пам'ять» (як соціологічне поняття) виник в інтелектуальному просторі «школи Анналів», оскільки згадується у роботах Марка Блока (Marc Bloch, 1886–1944) датованих ще 1925 р. Також дотичним до конституювання описаного поняття був німецький історик мистецтв Абрахам Варбург (Abraham Moritz Warburg, 1866–1929). Він запровадив термін «соціальна пам'ять» – тут йде мова про ті ж соціальні рамки, що створюють й опосередковують структури колективної пам'яті, але найперше він зосереджував увагу на колективній пам'яті, яка відображена в творах мистецтва [8, с. 16–17].

Німецький історик і культуролог Ян Ассман (Jan Assmann 1938–2024) розширив концепцію М. Альббакса, розділивши колективну пам'ять на комунікативну та культурну. Він саме й ввів до наукового обігу термін «культурна пам'ять», опублікувавши дослідження із відповідною назвою. Так, комунікативна пам'ять безпосередньо стосується повсякденного спілкування між індивідами, вона індивідуалізована та поверхнево структурована, її функціонування визначене невеликою соціальною групою, пов'язане з певними соціальними ролями індивідів і формуванням соціальної ідентичності. Культурна пам'ять має дещо протилежний характер, ніж комунікативна та є змістовно більшою за пам'ять окремої людини, тому що виходить за межі індивідуальної сфери. Вона є складовою культурної ідентичності груп, тому для індивіда є ніби «зовнішньою» і передбачає інтерналізацію. Формування і підтримка культурної пам'яті здійснюється суспільними чи державними інститутами, а час її існування практично необмежений – століття і тисячоліття. Безпосередню участь у формуванні, збереженні й передачі культурної пам'яті беруть лише ті особи, яким суспільством чи державою делеговані відповідні повноваження: від служителів культу до літераторів, істориків та архівістів [8, с. 18–19].

За Я. Ассманом, колективна пам'ять також виступає як відсторонена від сьогодення позачасова субстанція, яка розміщена в усталених точках простору. Такими точками є визначні події минулого, про яке пам'ять зберігається у певних структурах культури (ритуалах, текстах, пам'ятках), що визначаються як «фігури пам'яті» чи в іншому перекладі «фігури спогадів» [2, с. 52].

Тут наведено ще один аспект загальної теорії *memory studies*, що пам'ять закріплюється у просторі, локалізується. Вказаний напрямок досліджень розвивав французький історик П'єр Нора (Pierre Nora 1931–2025). Певною точкою відліку стала монументальна колективна праця (три частини, сім томів, близько 5600 сторінок) під назвою «Місця пам'яті» за його редакцією, яка друкувалася у Франції упродовж 1984–1992 рр. Частини праці називалися «Республіка», «Нація», «Франція» і вміщували статті про пам'ятники, об'єкти архітектури, музеї і галереї, традиції святкування і національну символіку та ін.

Це видання зробило своєрідний методологічний поворот у дослідженні пам'яті. «Місця пам'яті» як певні об'єкти розглядалися П. Нора не як джерело знань про минуле, а як теперішня репрезентація минулого. «Історія перестає бути мнемонічною реконструкцією і перетворюється натомість на археологічну деконструкцію».

Описана методологія П. Нора протиставляє історію і пам'ять. Історія є завжди реконструкцією, неповною та проблематичною, в той час як пам'ять – це явище актуальне, переживання зв'язку з вічним теперішнім. І основне, що історія позбавлялася континуїтету, переставала бути континуумом історичних фактів. Натомість факти поставали реальністю теперішнього. Поле дослідження також визначалося дуже широко, адже як «місце пам'яті» може бути визначене фактично будь-що з матеріального та нематеріального спадку [14, с. 241–242, 245–246].

Ще одним аспектом студіювання пам'яті стала концепція, описана в праці «Винайдення традиції» за редакцією Еріка Гобсбаума (Eric Hobsbawm, 1917–2012) та Теренса Рейнджера (Terence Ranger, 1929–2015). За словами самого Е. Гобсбаума «“винайдена традиція” передбачає низку практик ритуального або символічного характеру, що загалом обумовлені прийнятими правилами, які намагаються навіювати певні цінності та норми поведінки шляхом повторюваності, що безпосередньо вважається зв'язком із минулим». На думку автора, традиція, що є незмінною, протиставляється звичаєві, який узаконює зміни та робить їх протяжними в часі [4, с.13, 15].

Український вчений Юрій Шаповал відзначає: «Насправді колективна пам'ять – доволі умовний і крихкий конструкт, що вибудовується, як правило, у зіткненні корпоративних інтересів, політичних уподобань, ідеологічних настанов. Минуле (пам'ять) не дає себе зберегти, законсервувати, воно дійсно опосередковується теперішнім, пристосовується до нього...» [10, с. 5].

Сучасні дослідники окрім студій пам'яті звертають увагу на так звані «вторинні спогади» – думки вже не безпосередніх очевидців подій, а їхніх дітей та онуків як передавачів пам'яті про важливі події, що пережили власні рідні, тобто мова йде про постпам'ять. Введення до наукового обігу терміну «постпам'ять» відбулося на початку 1990-х років завдяки роботам американської дослідниці Маріанни Гірш (Marianne Hirsch). На її думку, префікс «пост» позначає не лише лінійну часову віддаленість, а «складну взаємодію близькості й віддаленості, те, як проявляється опосередкована передача інформації». Постпам'ять не виступає як рух, метод чи ідея, а радше, як «структура між- і транспоклінневої передачі травматичних знань і досвіду; наслідок травматичного пригадування (на відміну від посттравматичного стресового розладу) в поколінневому розрізі» [1, с. 275].

Культурна та історична пам'ять. Культурна пам'ять є частиною загальної теорії *memory studies*. Для кращого розуміння «культурної пам'яті» звернемо увагу на розмежування власне пам'яті та історії. Одним із першим провів це розмежування П. Нора, вказавши при цьому на своєрідну нішу між історією та пам'яттю.

Але це дало неочікувані та суперечливі наслідки. Усвідомивши, що історія надає лише одну із версій минулого, люди все активніше стали перейматись власним культурним спадком, який сприяв формуванню колективної і національної ідентичностей. Роблячи спробу віднайти ідентичність, яка б дала змогу об'єднати країну чи народ, урядові інституції сконструювали колективні спогади у вигляді пам'яті про померлих, завдання яких полягало в об'єднанні групи меншин та тих, хто виступав із запереченням будь-чого. Загалом став очевидним той факт, що фокус на пам'яті збігається, у свою чергу, зі страхом забуття і прагненням до автентифікації (підтвердженням власної ідентичності).

У свою чергу, деякі вчені, наприклад, британський та австралійський соціолог Тоні Беннетт відмічає, що опосередковане уявлення про будь-що є ключовою умовою людського сприйняття загалом: спостерігати чисті та об'єктивні спогади неможливо [14, с. 247].

Ідеї М. Альббакса про колективну та соціальну пам'ять мали помітний вплив на дослідження французького філософа Поля Рікера (Paul Ricoeur, 1913–2005). У своїй великій праці «Пам'ять, історія, забуття» (2000), виданій одночасно у Франції та в США, він розширив дослідницьке поле філософії пам'яті [17, с. 35–36].

П. Рікер визначає пам'ять як будь-яку діяльність, працю, вказуючи, що робота пам'яті проводиться не лише в рамках індивідуальної свідомості, але й поза ними, не лише стосовно окремої людини, а й відносно цілого суспільства.

Загалом для суспільства, котре переживає особливий історичний стан – ситуацію розриву з минулим, властиве намагання відновити пам'ять культури не через безпосередню, так би мовити «живу» пам'ять, а шляхом історичної реконструкції [16, с. 171].

Спочатку історична пам'ять розумілась як своєрідна художня метафора або навіть тавтологія і лише згодом перетворилася на повноцінне наукове поняття. На цей процес безпосередньо вплинуло становлення постмодерністських підходів в історії [19, с. 291].

Під «історичною пам'яттю» загалом розуміють здатність людського розуму зберігати індивідуальний та колективний досвід міжлюдських взаємин і формувати на його підставі уявлення про історію як таку та своє місце в ній. Фактично, – це наявна інформація для соціальної ідентифікації особистості і спільноти. Зрозуміло, що історична пам'ять – індивідуальна й колективна – є результатом взаємодії особистості та соціального середовища. Таким чином, історична пам'ять – це свого роду ідентифікація із певною культурою.

Історична пам'ять також постає чинником, що визначає національно-культурну ідентичність. Найбільш наглядно це можна прогледіти в переломні історичні періоди, коли відбувається трансформація історичної свідомості людини і суспільства, «підлаштування» минулого під «виклики» сьогодення. Пам'ять, яка транслює минуле в сьогодення, нівелює часовий вимір традиції, відбираючи в людей власну історію, цінність прожитого буття. У час найскладніших суспільних перетворень історія і культура зазнають серйозних процесів «ревізії» і «перегляду» [16, с. 171].

Проблема історичної пам'яті для української гуманітарної науки набула особливої актуальності після проголошення Україною незалежності й постановня потреби осмислення історичної (і суспільної загалом) свідомості у процесі формування національної ідентичності.

На думку Лариси Нагорної, історична пам'ять – це не лише масове знання про минуле, а радше сприйняття минулого як спадщини, яка набуває інструментальної цінності [13, с. 311–312].

Дослідник Віталій Масненко визначає історичну пам'ять як підґрунтя формування національної свідомості, між якими є чинний взаємозв'язок [12, с. 61]. Напевно, найбільш промовисто аспект конфліктності історичної пам'яті описав Ярослав Грицак: «За таких умов історична пам'ять стає найнебезпечнішою отрутою, яку виробляє хімія нашого мозку. Вона не лише затрує свідомість, а ще й паралізує нашу готовність до змін. Не можна подолати історію, ту, якою вона є, якщо не подолати ту історію, яка сидить у наших головах. Важко робити будь-які реформи в суспільстві, розділеному історією. Історична пам'ять має сильне емоційне забарвлення, а тому вона є ідеальним засобом для того, аби мобілізувати електорат під певні політичні прапори» [5, с. 105].

Ю. Шаповал слушно зауважив одну цікаву особливість: «Коллективна пам'ять, історична пам'ять, культурна пам'ять, соціальна пам'ять, суспільна пам'ять, національна пам'ять – цими поняттями оперують дослідники, доволі часто не знаходячи спільної мови, не виробляючи якоїсь однієї усталеної усталеної дефініції. Тим не менше завжди йдеться саме про пам'ять, як про канал передачі історичного досвіду і чинник формування національної ідентичності» [11, с. 5].

На думку Алли Киридон, «культурна пам'ять» та «історична пам'ять» вживаються доволі некритично, оскільки дослідниця вважає термін «історична пам'ять» науковою метафорою. Проте між історією і колективною пам'яттю наявна чітка межа [9, с. 87]. Водночас Георгій Касьянов визначає історичну пам'ять як специфічний різновид колективної пам'яті. Науковець проголошує, що колективна пам'ять є цілеспрямовано сформований за допомогою

механізмів історичної політики набір відносно стійких взаємопов'язаних колективних уявлень про минуле, що прийнятий та функціонує у міфах і символах, політичних, громадських і культурних дискурсах, пам'яттєвих і комеморативних практиках [8, с. 16–20].

Історична свідомість. Сам термін «історична свідомість» уже передбачає в собі постановку певної наукової проблеми, оскільки поєднує розуміння двох різних теоретичних площин – історії і свідомості, до того ж у їх взаємодії і взаємодоповненні.

Найзагальніше розуміння історичної свідомості розглядає її як частину загальної суспільної свідомості, наділяючи їх певними спільними рисами. Однак в західній історичній літературі сьогодні переважає уявлення про те, що суспільна свідомість та її структурні елементи (у тому числі й історична пам'ять) є результатом інтелектуальних зусиль конкретних особистостей, здатних сконструювати й поширити певну соціальну модель бачення міжлюдських стосунків на суспільство або, принаймні, його частину [6, с. 856].

Проте, на думку ряду дослідників, для історичної свідомості притаманна низка власних особливостей. Найпершим таким складником історичної свідомості є знання. Історична свідомість є своєрідним механізмом, що трансформує історичні знання із позиції значущості для сьогодення і на основі цього всебічно переосмислюються події минулого [3, с. 164]. Другим складником історичної свідомості є пам'ять, точніше кажучи, історична пам'ять. Тому що в процесі осмислення історичної реальності формується ставлення людей до неї, до подій минулого, до власне самої історії.

Якщо розглядати розуміння історичної свідомості з різних методологічних підходів, то можна узагальнено сказати, що вони пропонують розкриття цього поняття у вузькому й широкому сенсах. У вузькому сенсі

історична свідомість розуміється як відображення минулого в суспільній свідомості, як соціальна пам'ять різних рівнів і різних форм, як тимчасовий зріз усіх форм суспільної свідомості. У широкому сенсі історична свідомість є окремою формою суспільної свідомості, що відтворює й забезпечує зв'язок історичних епох, поступальність історичного процесу, передачу досвіду між поколіннями. Це відображення «історичності історичного процесу, єдності, мінливості й наступності в розвитку суспільства, втілення в ідеальній формі співвідношення минулого, теперішнього й майбутнього» [7, с. 40].

Історична свідомість забезпечує просторово-часову орієнтацію людини та суспільства, надає можливість сформулювати погляд на власне минуле та його зв'язок із теперішнім і майбутнім. Цей взаємозв'язок історичної свідомості з минулим, сучасним і майбутнім прослідковується і в тому, що в минулому шукають причини та витoki сучасних подій, вчинків, діянь людей, намагаються засвоїти уроки та зробити висновки, а майбутнє – це певний підсумок минулого й теперішнього, їх продовження.

Володимир Пержун визначає історичну свідомість як світоглядну характеристику культури певної епохи та стверджує, що вона проявляється як «своєрідний синтезатор і аналізатор людських цінностей, які слугують орієнтиром у дійсності, що оточує людину та є засобом її самосвідомості» [15, с. 45]. Та додає, що історичний зв'язок минулого, сучасного і майбутнього включає ціннісні орієнтири історичної свідомості як соціального явища.

Історична свідомість тісно переплетена з історичною пам'яттю. Сприймаючи історію як дію, історична пам'ять має розглядатися як основа активного життєстверджуючого ставлення до дійсності. А проблема збереження історичної пам'яті є також умовою подальшої історії [3, с. 30].

Леонід Зашкільняк рефлексує щодо того, яку роль у формуванні історичної свідомості відіграє історична пам'ять, а яку – історіографія? І

даючи відповідь на це запитання, він зазначає, що історична пам'ять – як індивідуальна, так і колективна – це продукт попередніх станів суспільної свідомості, у формуванні яких однаково задіяний особистий досвід і соціальна практика людей, і безпосередньо історіографія, яка конструє доступну їй картину минулого, створюючи, тим самим, культурний контекст епохи [6, с. 857].

У процесі становлення етнічної спільноти, націєтворення, відбувається «націоналізація» історії – використання минулого для потреб націєтворення. І в такій ситуації історіографія поєднується із історичною пам'яттю, надаючи їй науковості. У результаті постає нова історична картина минулого, в якій етнічна (національна) спільнота виділяє себе з-поміж інших подібних спільнот і творить бачення минулого, котре, у випадку його сприйняття і поширення, неминуче стає міфом і стереотипом.

Висновки. Отже, описані термінологічно-методологічні та теоретичні аспекти становлення проблематики пам'яттєвих студій не є вичерпним переліком у дослідженні цього питання. Ми намагалися вказати на ключові та вихові моменти, з характеристикою особистого вкладу окремих розробників даної тематики. Можна констатувати, що активізація історичних досліджень з історії пам'яті припадає на 1980-ті – 1990-ті рр., коли були опубліковані відомі роботи П. Нора, Я. Ассмана, Е. Гобсбаума та ін. У цей час дослідники знову активно звернулися до теорії колективної пам'яті, започаткованої ще у 1920-х – 1930-х рр М. Альбваксом.

На сьогодні ця проблематика загалом є розробленою і структурованою, тому здійснюються певні уточнення і проміжні узагальнення. В українську гуманітаристику ця тематика ввійшла після проголошення державної незалежності та усунення ідеологічної монополії методології марксизму. Подальше її розроблення дозволить здійснити концептуалізацію і

конкретизацію національного аспекту основних форм історичної пам'яті та історичної свідомості.

Список використаних джерел

1. Бондар Г. Від «колективної пам'яті» до «пам'яті груп» та постпам'яті: до питання розвитку і сучасних викликів у студіях пам'яті. *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2020. Вип. 13. С. 257–288. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrpol_2020_13_13 (дата звернення: 20.03.2026).

2. Бугеря М. Концептуально-методологічні засади проблематики соціальної пам'яті у дослідженнях М. Альбвакса і Я. Ассмана. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*. 2023. № 46. С. 44–59. doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.46.3>. URL: <http://www.ir.dspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2459/1/199-Текст%20статті-406-1-10-20230523.pdf> (дата звернення: 25.04.2026).

3. Вашкевич В. М. Історична свідомість як складова суспільної свідомості. *Гілея. Філософія*. 2008. Вип. 14. С. 164–175. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8ee266a8-ca3a-41e1-8663-0227ed0dc864/content> (дата звернення: 26.03.2026).

4. Гобсбаум Е. Винаходження традицій / пер. з англ., наук. ред. М. Климчук ; ред.: Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера. Київ: Ніка-Центр, 2005. 448 с.

5. Грицак Я. 26-й процент, або як подолати історію. Київ: Фонд Порошенка, 2014. 134 с.

6. Зашкільняк Л. (2006). Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2006. Т. 15. С. 855–862. URL:

<https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/23/810Zashkilniak.pdf> (дата звернення: 25.03.2026).

7. Землянський А. Історична свідомість як детермінанта гармонізації розвитку студентської молоді в полікультурному суспільстві. *Versus*. № 2. 2014. С. 39–44. URL: <https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/401/1/1018-2098-1-PB.pdf> (дата звернення: 25.03.2026).

8. Касьянов Г. Past continuous: історична політика 1980-х – 2000-х. Україна та сусіди. Київ : Laurus, Антропос-Логос-Фільм, 2018. 420 с.

9. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ : Ніка-Центр, 2016. 319 с.

10. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.; за заг. ред. Ю. Шаповала. Київ: ІПЕНД, 2013. 600 с.

11. Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець ХІХ – перша третина ХХ ст.). Київ; Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. 440 с.

12. Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості. *Український історичний журнал*. 2002. № 5. С. 49–62.

13. Нагорна Л. П. (2012). Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 324 с.

14. Осіпчук С. М. Memory studies: концептуальні засади дослідження. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 34. С. 240–252. URL: <https://historypages.kpi.ua/article/view/86772/82306> (дата звернення: 16.03.2026).

15. Пержун В. В. Ціннісні характеристики історичної свідомості: теоретико-соціологічне осмислення. *Український соціум*. 2010. Вип. 2. С. 44–

50. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2010/04/44-50__no-2__vol-33__2010__UKR.pdf (дата звернення: 27.03.2026).

16. Прокопець М. С. Порівняльний аналіз понять «культурної» та «історичної» пам'яті. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31 (70). № 4. Ч. 2. С. 170–172. doi: <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.4-2/30>. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/part_2/32.pdf (дата звернення: 23.04.2026).

17. Сігов К. Поль Рікер: пам'ять, історія, вдячність. *Критика*. 2005. Рік IX. Число 5(91). С. 35–36. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/pol-riker-pamyat-istoriya-vdyachnist> (дата звернення: 22.04.2026).

18. Сторожук С. В., Гоян І. М., Федик О. В. Роль колективної пам'яті в процесі формування національної єдності: український вимір. *Гуманітарний часопис*. 2018. № 1. С. 11–22. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/gumc_2018_1_4.pdf (дата звернення: 26.04.2026).

19. Удод О. А. Історична пам'ять. Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2021. С. 291–293. URL: https://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0016509.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=0 (дата звернення: 20.04.2026).

20. Чаплигін С. Соціокультурні аспекти історичної пам'яті. *Сурма*. 2024. URL: <https://surma.com.ua/1453-sociokulturni-aspekty-istorychnoi-pamiaty.html> (дата звернення: 21.04.2025)